

BAJCSI ILDIKÓ

EGY „ELFELEDETT” GRÓFNŐ ÍRÁSAIBÓL

Esterházy Lujza: *Sorskérdések margójára. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok*, szerk. Filep Tamás Gusztáv – Molnár Imre – Szendrei Zsuzsanna, Méry Ratio Kiadó – Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 2014, 354 oldal

Esterházy Lujza személyiségének vizsgálatával hosszú ideig nem foglalkozott a történetírás. Ennek legfőbb oka a pártállami évek kommunista történeti narratívája, mely elsősorban fivére, Esterházy János miatt az ő személyét is tabuként kezelte. S természetesen összefüggött a grófnő egyéni életútjával is, amely a két világháború között a keresztényszocialista alapozású közéleti szerepvállalással párosult, a pártállami évek alatt pedig a nyugati emigrációt jelentette. A rendszerváltás időszakát követően Esterházy János személyiségének újraértékelésében fontos lépések történtek. Főleg Molnár Imrének köszönhetően megszülettek az első monográfiák, amelyek a politikus két világháború közötti tevékenységét újraértelmezve próbáltak hiteles képet nyújtani Esterházy politikai pályafutásáról.

A grófnő emlékezetének feldolgozásában jóval kevesebb előrelépés történt.¹ Ezek közül ki kell emelni Czékus Anitának – a komáromi Selye János Egyetem hallgatójának – 2011-ben elkészült záró dolgozatát, amely komoly és átfogó elemzést nyújt a grófnő személyiségéről. A munka elsősorban Esterházy Lujza két világháború közötti közéleti tevékenységéről és katolikus egyesületekben betöltött szerepéről ad átfogó képet. A dolgozat egyúttal rávilágít a két világháború közötti keresztényszocialista mozgalmak jelentőségére a kisebbségi magyarság szellemi életében.²

¹ A rendszerváltás előtt csupán rövidebb írások jelentek meg a grófnőről. Közéjük tartozik: GÁCSER Imre: Esterházy Lujza, *Katolikus Szemle*, 1967/1., 87. p.; PEÉRY Rezső: A két Esterházy, In: Uő.: *Malomkövek között. Találkozások kortársakkal. Feljegyzések, beszámolók, karcolatok*, EPMSZ, Bern, 1977; SINKÓ Ferenc: Egy nagyasszonyról, In: ESTERHÁZY Lujza: *Szívek az ár ellen*, Püski Kiadó, Budapest, 1991, 6–13. p.; MAYER Judit: Esterházy Lujza emlékezete, In: *Pozsonyi Casino Évkönyve*, Pozsony, 2006, 137–151. p.

² CZÉKUS Anita: *Esterházy Lujza közéleti tevékenysége*, szakdolgozat, Komárom, 2011. Többek között erre a munkára építve jelent meg az a nőtörténeti tanulmány Esterházy Lujzáról, amelyet e recenzió szerzője készített. A tanulmány egyebek közt a kisebbségi magyar történetírásban mellőzött gender téma létjogosultságára kívánta felhívni a figyelmet. L.: BAJCSI Ildikó: Női szerepek kisebbségi helyzetben. Magyar női sorok a két világháború közötti Csehszlovákiában, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2014/11., 131–156. p.

Az életút feltárásban tapasztalható hiányok betöltése volt a célja annak a munkának, mely az *elfeledett* grófnő írásainak összegyűjtésére vállalkozott. A 2014-ben a Méry Ratio Kiadó és a Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány által megjelentetett *Sorskérdések margójára* című kötetben Esterházy Lujza válogatott írásai adnak betekintést a grófnő életútjába. A könyv Filep Tamás Gusztáv, Molnár Imre, valamint Szendrei Zsuzsa szerkesztésében jelent meg.

A már a Csehszlovák Köztársaságban szocializálódott első kisebbségi magyar generációhoz tartozó grófnő nem mindennapi életútja, öccsének meghurcolása, a család kálváriája mellett Lujza konzekvens gondolkodásának a bemutatása készítette a szerkesztőket arra, hogy egy kötetbe gyűjtsék össze a nagyasszony válogatott írásait. A grófnő közléseivel a kötetből kibontakozik Esterházy Lujza élete és mozgalmi, politikai, szervezői szerepvállalása. A kötet első részében az életút rövid ismertetése olvasható. A válogatás célját a következőképpen határozták meg: „A kötet szerkesztői azzal a szándékkal teszik közzé írásainak válogatását, hogy Esterházy Lujza számos vonatkozásban napjainkig aktuális életműve minél szélesebb körben váljon ismertté – s hogy a magyar közélet és felelősen gondolkodó formálói is kiaknázhassák a benne foglalt tanulságokat.”³

A közölt írások alapján jól nyomon követhetőek Lujza életútjának egyes szakaszai. Ki kell emelni, hogy az életciklusok szorosan összefüggenek a csehszlovákiai magyar kisebbség történeti fejlődésével, annak állandó megszakítottságával, újrakezdéseivel: az első Csehszlovák Köztársaság megszűnése után a visszacsatolás évei teremtettek teljesen új helyzetet, majd 1945–1948 jogfosztásai és a pártállami időszak következményei jelentettek hatalmas kihívást. A bevezető tanulmány a grófnő életét és sokoldalú tevékenységét az egyes időszakokban úgy vizsgálja és mutatja be, hogy a nemzeti, a vallási közösségszervező munka mellett elhurcolt, majd bebörtönzött öccse ügyében kifejtett emberfeletti munka egyaránt helyet kapott. Ebben az értelemben a kötetnyitó tanulmány a közölt írások tematikus összefoglalásaként is értelmezhető. A kötet ezt követően kronologikus sorrendben közli Esterházy Lujza válogatott írásait, melyek közül az első 1932-ből, az utolsó pedig 1960-ból származik. A közlemények tematikai és műfaji szempontból egyaránt sokszínűek. Az összeállítás legnagyobb számban a grófnő különböző folyóiratokban megjelent cikkeit tartalmazza. Ezek mellett más, személyes, autobiografikus forrásokat – például leveleket, Esterházy János perében készített fellebbezést, táviratot, emlékirat-részleteket – is olvashatunk.

³ MOLNÁR Imre: Esterházy Lujza csehszlovákiai magyarság érdekében vállalt közéleti szerepe és emigrációs tevékenysége, In: ESTERHÁZY Lujza: *Sorskérdések margójára. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok*, szerk. Filep Tamás Gusztáv – Molnár Imre – Szendrei Zsuzsanna, Méry Ratio Kiadó – Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 2014, 19. p.

A cikkeket, életrajzi forrásokat, leveleket, egyéb közleményeket három csoportba sorolhatjuk. Először azok az írások említhetőek, amelyek 1932 és 1938 között, vagyis az első bécsi döntést megelőzően jelentek meg. Ezek az írások elsősorban Esterházy Lujza közéleti tevékenységét mutatják be az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt. Ebből a periódusból származik a legtöbb – összesen 26 – közlemény. Az ebből az időszakból származó cikkek jó részét a Prohászka Körök csehszlovákiai magyar keresztényszocialista ifjúsági mozgalmának a legfontosabb folyóiratában, az *Új Élet* című lapban jelentek meg.⁴ Négy fő szempont köré csoportosíthatóak ennek a szakasznak az írásai. Az elsőt a csehszlovákiai magyar kisebbségi közösséggel és annak ideálisan elképzelt hivatásával kapcsolatos témák alkotják. A második csoportba a hitélettel és egyházi kérdésekkel foglalkozó cikkek sorolhatóak. A harmadik fő szempontot a szlovenszkói magyar kulturális élet két világháború közötti témaköre jelenti. A negyedik csoportba pedig azok a szövegek tartoznak, amelyek a kisebbségi kérdéssel is gyakran összekapcsolódó korabeli nőkérdést vizsgálják.

A cikkek nagy része mély meggyőződést tükröző, filozofikus hangvételű írás. A reformkatolikus irányzatnak megfelelően Esterházy Lujza legfontosabb feladatának tekintette a szociális vallásbölcseleti gondolatoknak a gyakorlati életben való hasznosítását. Ez megjelenik a *Jellemképzés: a kisebbségi munka előfeltétele* című írásában is. A kisebbségi magyarságnak különösen fontos szerepet és jelentőséget – egyedi *hivatást* – tulajdonít ebben az írásában. Ugyanezt hangsúlyozza például az *Ellenségszeretet és nemzethűség* című cikkében is, melyben a következőket írja: „Ki tudja – szenvedéseink célja talán éppen az: bebizonyítani a világnak, hogy isteni parancs és természeti törvény nincsenek egymással ellentétben, hogy tehát ellenségszeretet és nemzethűség nem zárják ki egymást.”⁵

Az írásokból a két világháború közti csehszlovákiai magyar közösség sajátos társadalmi problémái is kirajzolódnak. Így például a *főiskolások és a társadalom* című írás rávilágít a korabeli kisebbségi magyar ifjúság helyzetének lelki és anyagi problémáira, s egyúttal annak megoldására is javaslatokat nyújt.⁶

Az első bécsi döntés eseményeivel összefüggésben az 1938-at követő időszakból jóval nagyobb arányban kerültek be a válogatásba azok a cikkek,

⁴ A folyóiratról bővebben L.: FILEP Tamás Gusztáv: A csehszlovákiai „Új Élet” ideológiája a harmincas években, In: BÁRDI Nándor – FILEP Tamás Gusztáv – LŐRINCZ D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2015. A válogatás ezen kívül egyéb korabeli lapokból, például a *Katholikus Nőből*, az *Új Szellem*ből, a *Prágai Magyar Hírlap*ból is közöl írásokat.

⁵ ESTERHÁZY: *Sorskérdések margójára*, 47. p.

⁶ *Uo.*, 147–152. p.

amelyek a magyar kisebbségi kérdést a felgyorsult politikatörténeti eseményeknek megfelelően, új szempontok szerint tárgyalják. Ebben természetesen közrejátszott az a körülmény, hogy Esterházy Lujza a bécsi döntés alapján Szlovákiának ítélt Pozsonyból szemlélte a korszak eseményeit. Az írások elsősorban a szlovák–magyar kapcsolatok javítását, valamint a kisebbségi magyarság *hídszerepének* a tudatos vállalását szorgalmazzák. A *visszacsatolás* által kiváltott öröm mellett a grófnőt foglalkoztatta a *felvidéki magyarság* kettészakításának a kérdése. 1939–1944 között öccsével együtt a Szlovákiában maradt magyar közösség új feladatainak, küldetésének a végiggondolását, programszerű megfogalmazását és egyértelmű képviselétét tekintette fő feladatának. Mindezt a következőképpen foglalta össze *Országépítés – Hídépítés* című cikkének utolsó bekezdésében: „Magyarok, testvérek, akiket húszesztendei kisebbségi sors fűzött egymáshoz mindennél szorosabban, s akik most az új határsorompókon át könnyes szemekkel tekintünk egymásra – örvendezzünk! Mert úgy titeket, akik hazakerültetek az anyaországba, mint minket, akik visszamaradtunk Szlovákiában: csodálatosan felemelő feladattal bízott meg az Úr. Titeket országépítéssel, minket hídépítéssel. S így mindkettőnket Magyarország, Szlovákia és Közép-Európa jobb jövőjének előmozdításával.”⁷ Esterházy János korabeli keserves politikai tapasztalatai mindazonáltal jól mutatják, hogy ez a kötelezőnek gondolt kisebbségi közvetítő feladatkör fölöttébb hálátlan, igen gyakran meddő, sőt kontraproduktív vállalkozásnak számított.⁸ Esterházy Lujza cikkei tehát nem pusztán a kor egyszerű leírását adják, hanem a kialakult helyzet okainak, összefüggéseinek a feltárásával is foglalkoznak, ami a kisebbségi közösség társadalmi problémáinak kezelésében eleve megkerülhetetlen feladat. Erről tanúskodik például *A szlovák–magyar jó viszony lélektani akadályai és azok áthidalása* című cikke is, amely a szlovák–magyar viszony elhidegülésének fő okaként a két nemzet eltérő történelemszemléletét emeli ki.⁹ A cikkből jól kivehető Esterházy Lujza történelemszemlélete, amely nagyon gyakran önkritikusan a nép bűneinek következményeként jeleníti meg a magyarság szenvedését. Lujza a megoldást a hibák és félreértések után elsősorban az őszinte bűnbánatban látja: „szükség van arra a bűnbánatra és bűnvallomásra, amelyre csak az igazán erősek képesek, és amely levetve magáról a tévesen értelmezett nemzeti önértet pánccélját, odamegy a másikhoz és azt mondja: vétettem ellened, testvér, bocsáss meg”.¹⁰

⁷ *Uo.*, 235–236. p.

⁸ Erre vonatkozóan L.: SIMON Attila (szerk.): *Esterházy János és a szlovenszkói Magyar Párt. Iratok a szlovákiai magyarok történetéhez 1938–1945*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2014.

⁹ ESTERHÁZY: *Sorskérdések margójára*, 247–268. p.

¹⁰ *Uo.*, 267. p.

A világháborús eseményekkel párhuzamosan a béke kérdése is egyre gyakrabban előtérbe kerül ebben az időszakban. A magyarság korabeli *sorskérdéseinek* legfőbb megoldását a keresztény világnézet alapján vélte megoldhatónak. A *felvidéki magyarsággal* kapcsolatos cikkek, a világháború embertelenségének leírásai minden korábbinál borúsabb képet festenek. Ezek a háborús írások az emberi méltóság fontosságát emelik ki, amelyet a szörnyű pusztítás tényeivel szembeállítva hangsúlyoz.¹¹ A béke iránti vágy egyre erőteljesebb megjelenítése mellett a háború és a békétlenségek befejezésének a kritériumait, feltételeit elemzi *A Duna-völgyi béke lélektani előfeltételeiről* című munkájában, amely a Magyar Hírlap hasábjain jelent meg 1944 augusztusában.¹² A következő csoportot már azok a cikkek alkotják, melyek a világháború befejezése után íródtak. Ez az időszak az ő életében is komoly töréspontnak tekinthető, hiszen a grófnőt sok más pozsonyi magyarral együtt a ligetfalui internálótáborba hurcolták. Ebből az időszakból származik az a fellebbezés a Szlovák Nemzeti Tanács Belügyi Megbízotti Hivatalához, mely dokumentumot 1945 szeptemberében írt Pozsonyban.

Ekkor elsőrendű feladatai közé tartozott testvére, Esterházy János ügyének a nyomon követése, kiszabadulásának elősegítése. Erről tanúskodik Edvard Beneš köztársasági elnökhöz írt kegyelmi kérvénye fivére halálos ítéletének meghozatala után. Esterházy János személye a *Keresztényszociális mozgalmak a Felvidéken* című cikkben szintén megjelenik. Az írás a felvidéki magyarság két világháború közötti történetét elemzi. Emellett kiemeli a fiatal közösség életében a keresztényszociális mozgalmaknak, valamint az Országos Keresztényszocialista Pártnak a jelentőségét. A párt elnöki funkcióját 1932-től fivére, Esterházy János vette át. Ebben a cikkben Lujza hangsúlyozza, hogy a párt öccsével az élen a végsőkig harcolt az *újjogány* náciizmus, valamint a kommunizmus elvei ellen. Ezt igazolja a következő idézet fivéről, aki miután azt javasolták neki, hogy meneküljön el a szovjet hadsereg elől, Esterházy Lujza szerint a következőképpen indokolta maradását: „nem azért küzdött a náci ellen, hogy most ővelük együtt meneküljön el hazája földjéről. »Itt maradok veletek s megosztom sorsotokat«, jelentette ki a pártvezetőségi tagok egyik titkos összejövételén.”¹³ A válogatás utolsó közleménye 1960-ból származik. A *kötetzáró* önéletrajz alapján szembesülhetünk Esterházy Lujza életének megpróbáltatásaival párizsi emigrációja idejéből.¹⁴ Ez az elgondol-

¹¹ Például a *Felelősek vagyunk a békéért* című cikkében (*Uo.*, 273–276. p.). Ezenkívül Lujza emberi méltóság elleni intézkedésekre hivatkozva szólította fel például Sztójay Döme miniszterelnököt is levelében, melyet 1944-ben írt, s melyben a magyarországi zsidók deportálása ellen emelte fel a szavát. A levél másolatát ugyanekkor Serédi Jusztinián hercegprímásnak is elküldte. L.: *Uo.*, 301–304. p.

¹² *Uo.*, 305–308. p.

¹³ *Uo.*, 327. p.

¹⁴ *Uo.*, 337–343. p.

kodtató írás alátámasztja az Esterházy család szenvedésekkel teli életútjának szoros összefüggéseit a csehszlovákiai magyarságot érintő politikatörténeti eseményekkel.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Esterházy Lujzának a kötetben összeválogatott írásai alapján sok új szempont merülhet fel. Az írásokból betekintést nyerhetünk a csehszlovákiai magyarság társadalom- és művelődéstörténetének máig feldolgozatlan vagy csak kevésbé előtérbe került részleteibe. A kötet további érdekessége, hogy a korabeli történeti események körülményeiről – okairól és azok következményeiről – magától a történelmet megélt és az események alakulását részben formálni, alakítani próbáló aktív résztvevőtől, tehát valódi történeti személyiségtől értesülünk. Esterházy Lujza a kortársi, résztvevői pozícióból több olyan szempontra hívja fel írásaiban a figyelmet, amely a korszak történeti összefoglalóiból gyakran kimarad, vagy csak érintőlegesen szerepel.

A könyv írásaiból emellett a polgári életmódot folytató, aktív társadalomszervezői szerepet vállaló grófnő sokszínű és rokonszenves személyiségének képe is kirajzolódik. Esterházy Lujza a tárgyalt kérdésekben elfoglalt álláspontjával több szempontból is megelőzte korát. Az írások ugyanis a modern nő felfogását tükrözik.¹⁵ A szlovák–magyar viszony előmozdítása, a nyugati országok példaként való említése, a nőkkel és az ifjúsággal kapcsolatos megállapításai ugyanígy azt bizonyítják, hogy képes volt felülemelkedni a két világháború közti magyar kisebbségpolitikára jellemző, meddő sérelmi logikán, miközben jól látta és bírálta a többségi nemzetek és a csehszlovák nemzetállam kisebbségellenes gyakorlatát.

Írásaiban megjelenik az önként vállalt közvetítői *híd szerep*, amelyet életének, közéleti pályafutásának több szakaszában is meggyőződéssel vállalt. Gondolkodásmódja egyúttal bennünket, 21. század eleji magyarokat is közelebb vihet a *felvidéki szellem* fogalmának a megértéséhez, mely bár határozottan nemzeti alapokon állt, mégis a toleranciát és a más népekkel való kapcsolatok előmozdítását tükrözte.

A kötet az elmúlt évtizedekben szép számmal megjelent hasonló forrásközlések ellenére hiánypótlónak számít a témában, ami különösen a keresztényszocialista, ifjúsági és nőmozgalmak történetére nézve tűnik igaznak. A recenzens észrevételei ezért elsősorban az értékes munka használati értékét növelő praktikus megfontolásokra hívják fel a figyelmet. Hasznos lett volna, ha az írások körülményeiről – a kötet végén szereplő bibliográfiai jegyzet mellett – legalább megjelenésük idejéről és helyéről a cikk lábjegyzeteiben is értesülhetünk. Emellett a grófnő egyes életszakaszait célszerűbb lett volna

¹⁵ Lujza modern életfelfogását igazolja például az is, hogy a francia neokatolicizmus híve volt, melyet közvetlen kapcsolatokkal is érintett. Ez ritkaságnak számított a korabeli szlovenszkói magyar értelmiség körében.

külön fejezetekre bontani. Az írások tematikus csoportjai előtt pedig rövid összefoglalást lehetett volna adni megjelenésük körülményeiről, illetve Esterházy Lujza életpályájának aktuális eseményeiről, feladatairól.

Mindamellettt olyan szakszerűen és gondosan összeállított válogatásról van szó, amely a két világháború közötti kisebbségi magyar történelmet vizsgáló történészek számára kötelező, az érdeklődő olvasók számára pedig ajánlott olvasmánynak számít. Azaz a szűkebb szakmai csoport mellett azoknak a *laikusoknak* is a figyelmébe ajánljuk, akik a két világháború között fontos közéleti szerepet vállalt csehszlovákiai magyar nagyasszony sokszínű életútjának a megismerésére vágnak. A közreadott írások műfaji, tematikai sokszínűsége pedig nemcsak élvezetessé teszi, hanem a különböző megközelítésekben elrejtett utalások, elemzések egybevetésével érdekes következtetések levonására is alkalmat kínál. Így például a szerző vallásos alapállása, vagy éppen a magyar politikai pártérettel párhuzamos mozgalmi szempontok megjelenítése sok újdonságot és hasznos gondolatot vetnek fel, ami a főként politikatörténeti megközelítésekhez szokott olvasók számára is felfedezés-számba mehet.